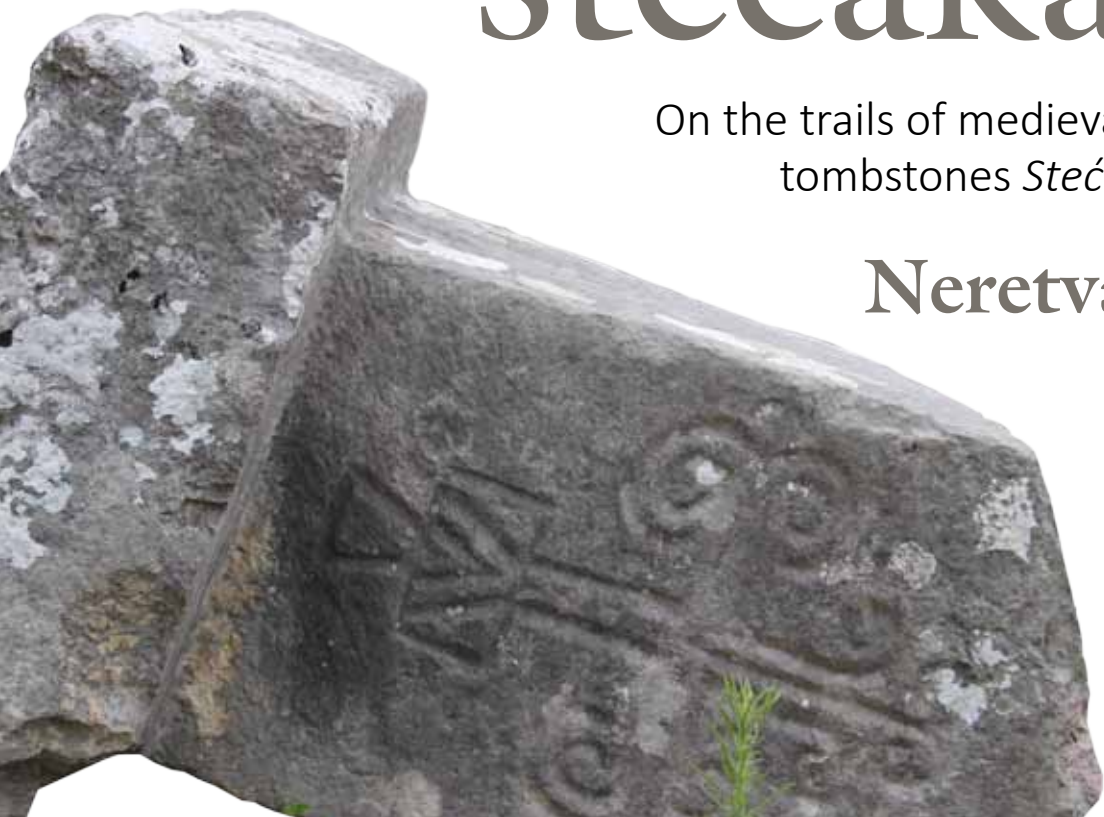

Stazama stećaka

On the trails of medieval
tombstones *Stećci*

Neretva

Crnoča / Grebine

Pozla gora / Crkva sv. Mihovila

Borovci / Zanova

Prović / Greblje

Dobranje / Crkva Male Gospe

Topolo / Crkva Male Gospe

Bistrina / Greblje

Trnovica / Greblje

Smokovljani / Crkva sv. Vida i Modesta / Vlaško greblje

Čepikuće / Crkva sv. Martina / Dobrštak / Novakovo greblje

Petrača / Crkva sv. Đurđa

Brotnjice / Crkva sv. Luke

Gabrile / Crkva sv. Dmitra

Dubravka / Crkva Crkva sv. Barbare

Karasovići / Crkva sv. Petra

Ploče

Ston

Dubrovnik

Cavtat

STEĆCI

Stećci – kameni nadgrobní spomenici, vrijedni ostaci baštine kasnog srednjeg vijeka, nijemi svjedoci pogrebnih običaja stanovnika šireg područja zapadnog Balkana

Upoznajte stoljetnu mističnost stećaka na stazi koja se prostire na području Dubrovačko-neretvanske županije, njihovu ljepotu i ornamentalnost, prošlost predaka, simbolizam života i smrti...

STEĆCI

Stećci - medieval monumental tombstones, valuable cultural heritage originating from the late Middle Ages, silent witnesses of burial customs of the inhabitants of the wider Western Balkans

Meet the centuries old mystic of stećci on the trail which extends in Dubrovnik Neretva Region, their ornamental beauty, the history of ancestors, the symbols of life and death...

ŠTO SU STEĆCI?

Stećci su kameni nadgrobni spomenici kasnoga srednjega vijeka zapadnog Balkana. Obično označavaju jedan, ali ponekad i više grobova. Nazivaju ih još i bilizi, mramorovi, kamici, grčka, rimska, svatovska ili divovska groblja i sl., a jedan pjesnik nazvao ih je okamenjenim krikom. Nalazimo ih na području današnje Bosne i Hercegovine, zapadne Srbije, Crne Gore, Kosova, te središnje i južne Hrvatske. Pretpostavlja se da ih je do danas sačuvano oko 70000 na oko 3300 lokaliteta, s tim da je moguće da je taj broj lokaliteta i veći, a ovi se podaci odnose na zadnje popise stećaka objavljene 80- ih godina 20. stoljeća.

Stećci se kao nadgrobni spomenici javljaju od druge polovice 12. stoljeća, no najkarakterističniji su za razdoblje 14. i 15. stoljeća, kada možemo govoriti o „klasičnoj umjetnosti stećaka”. Njihova sepulkralna upotreba prestaje krajem 15. i početkom 16. st. kao posljedica otomanskih osvajanja, s tim da se pojedini oblici i motivi nastavljaju i kasnije. Postoji više tipova stećaka, no uglavnom ih nalazimo u vidu ploče, sanduka, sljemenjaka (oblik pravokutne kuće s dvostrešnim krovom), stuba, križine i antropomornog oblika. Majstori koji klešu stećke sebe nazivaju kovačima. Na natpisima nam je sačuvano desetak njihovih imena. Analizirajući dekorativne motive koje susrećemo na stećcima pojedinog područja, očitavaju nam se i različite regionalne skupine, kovačke odnosno majstorske radionice. Može se uočiti izvjesna pravilnost u smještaju groblja sa stećcima ili pojedinačnim stećcima. To je najčešće smještaj uz komunikacije, crkve, bunare i lokve, na izdvojenim planinskim vijencima i na lokacijama s tragovima ranijeg čovjekova prisustva (danas gledano kao arheološki lokaliteti). Posebno je prisutan položaj uz komunikacije. Naime, postavljanje grobova i groblja uz komunikacije je običaj koji možemo pratiti od prapovijesnih, preko antičkih pa sve do srednjovjekovnih razdoblja. Tu komunikaciju možemo promatrati kao simbolični put na drugi svijet, ali ne treba zanemariti ni štovanje umrlih i čuvanje komunikacija koje vode u naselje od strane mrtvih predaka. Kako su komunikacije sve do nedavno u biti bile prije svega prirodne komunikacije, koje su prilagođene tadašnjim potrebama, M groblja uz njih nalazimo u obliku kamenih gomila, raznih vrsta rimskih nekropola, pa tako i groblja uz crkve i groblja sa stećcima. Blizinu vode (lokve, izvori, bunari) kao čest čimbenik izbora smještaja stećaka moguće je promatrati kroz prizmu kontinuiteta kulturnog mjesta ali i kroz čisto profane razloge što su takva mjesta često posjećivana u svakodnevnom

životu. Smještaj na raznim vrstama starijih arheoloških lokaliteta, bez obzira je li riječ o groblju, izvjesnom obliku naselja ili sakralnom objektu, može se pokušati protumačiti željom da se naglasi veza s prošlošću, poštivanje tradicije i prijašnjeg života na istom položaju. Ovakvo načelo ponašanja nije svojstveno samo kulturi stećaka. Najbliža analogija je općenito ukopavanje srednjovjekovnih grobova u prapovijesne gomile.

Izdvojeni i izolirani planinski vijenci najvjerojatnije se mogu povezati uz način života pojedinih zajednica u kasnom srednjem vijeku, prije svega Vlaha, čija je ekonomska osnova bila transhumano stočarstvo. U kulturi, odnosno umjetnosti stećaka, možda se najviše pažnje usmjeravalo načinu njihova ukrašavanja i interpretaciji pojedinih motiva. Neupitan je njihov simbolizam, inače karakterističan za srednjovjekovnu umjetnost. Prisutni su razni profani i religiozni simboli te najčešće geometrijska i vegetativna ornamentika u funkciji bordura. U pojedinim segmentima moguće je pratiti stariju ranoslavensku, ali i antičku i prapovijesnu tradiciju. Posebno je primjetan velik utjecaj primorskih gradova, odnosno odraz urbane umjetnosti na ruralne krajeve u zaobalju. Pojava različitih natpisa dodatno pridonosi specifičnosti stećaka s obzirom da se radi o izuzetnim spomenicima srednjovjekovne pismenosti koja zahvaća gotovo sve slojeve društva a danas funkcionira na više razina - od povijesnog izvora do proučavanja različitih kulturnih i društvenih utjecaja. Najviše neslaganja po pitanju stećaka izazivalo je pitanje tko je pod njima sahranjivan. Bilo je raznih pokušaja da se stećcima utvrđuje ili vjerska ili pak etnička pripadnost. Posebno popularna, ali znanstveno neutemeljena i pogrešna teorija, pripisuje im isključivo bogumilski karakter, odnosno isključivu povezanost s bogumilskim hereticima srednjovjekovne Crkve bosanske. Vrijedna spomena je i teorija o vlaškoj pripadnosti stećaka koja je zaista i dokazana, ali samo za pojedina područja, prije svega dalmatinske zagore i planinskih vijenaca koji dijele Hercegovinu od Bosne. Očigledno je da se stećci ne mogu povezati isključivo s pojedinim vjerskim ili etničkim populacijama, nego ih je potrebno promatrati u kulturnom kontekstu pojedinog područja kao odraz romanike i gotike, odnosno umjetnosti urbanih središta na ruralna područja u zaobalju, bez obzira o prostoru koje države se radi i kojoj vjerskoj zajednici ti ljudi pripadaju.

WHAT ARE STEĆCI?

Stećci are tombstones typical of the West Balkans, originating from the late Middle Ages. They usually mark one grave, sometimes more, and are also known as bilizi, mramorovi, kamici, Greek or Roman necropolises, wedding or giant cemeteries, etc. A poet once called them petrified screams. They are found on the territory of present day Bosnia and Herzegovina, western Serbia, Montenegro, Kosovo, and central and southern Croatia. It is estimated that around 70000 have been preserved on approximately 3300 locations, although the number of locations can easily be larger, since the above data were compiled on the basis of the latest recordings of tombstones, which were published in 1980s. As grave markers, stećci tombstones originate from the late 12th century; however, they are most characteristic of the 14th and 15th century, the period referred to as the period of "classical art of stećci". Their sepulchral use ended by the late 15th and early 16th century as a result of the Ottoman conquest, although certain forms and motifs continued to be used. There are several types of stećci and they are mostly in the shape of a plate, chest, peak-topped (shaped as a rectangular house with a double-gabled roof), steps, but can also be cruciform, or anthropomorphic. Craftsmen who engraved stećci tombstones used to refer to themselves as smiths. A dozen names have been preserved on the inscriptions. In analyzing decorative motifs found on stećci of a particular area, various regional groups, artisan or craftsmen workshops have also been revealed. Certain regularity in the arrangement of stećci cemeteries or among individual tombstones can be observed. They are commonly located in the vicinity of communications, churches, wells and ponds, on isolated mountain ranges and on sites with traces of early human presence (today's archaeological sites). The location along communications is particularly prominent. Formation of graves and cemeteries on such locations is a custom that can be traced back to prehistory, antiquity and the medieval period. It can be viewed as a symbolic path to the otherworld and a form of paying respect to the dead by their long-deceased ancestors who were also keepers of the communications leading to the settlements. Since those communications were until recently primarily natural communications adapted to the needs of that time, the cemeteries found next to them usually took the form of stone mounds, various types of Roman necropolises, as well as cemeteries surrounding churches

and stećci cemeteries. The vicinity of water (ponds, springs, wells) as a common factor for the selection of the position of stećci can be viewed both through a prism of continuity of the cult place, and from a purely secular perspective, as such places used to be frequently visited in everyday life.

One can attempt to interpret the location on various types of old archaeological sites, whether we speak of cemeteries, certain types of settlement or sacral objects, as a desire to emphasize the link with the past, the respect for tradition and previous life on the same location. Such a principle of behaviour is not typical only of the stećci culture. The closest analogy is generally the burial of mediaeval graves into prehistoric mounds.

Separate and isolated mountain ranges can most probably be linked with the way of life of particular communities in the late Middle Ages, primarily of the Vlachs, whose economic basis was transhuman animal husbandry.

In the culture and art of stećci tombstones, perhaps the greatest attention was paid to their decoration and interpretation of individual motifs. Their symbolism, which is characteristic of the medieval art, is unquestionable. Various secular and religious symbols are present as well as most commonly geometrical and vegetative ornaments functioning as borders. In some segments, the older early Slavic, ancient and prehistoric tradition can be traced. A great influence of coastal towns is notable, that is, reflection of urban art on rural areas in the hinterlands. The emergence of various inscriptions further contributes to the specificity of stećci tombstones, as they represent remarkable monuments of medieval literacy affecting almost all social classes and functioning today on many levels – from historical sources to the study of various cultural and social influences. Most disagreements regarding stećci were caused by the question of who was buried under them. There have been various attempts to determine the religious or ethnic affiliation of people buried underneath. An especially popular but scientifically unfounded and erroneous theory is the one according to which stećci are attributed a solely Bogomil character or an exclusive relationship with Bogomil heretics

of the medieval Bosnian Church. According to another influential theory, which is actually proven, stećci are of Vlach origin, but only as far as certain areas are concerned, especially the Dalmatian hinterland and mountain ranges dividing Herzegovina from Bosnia. It is clear that stećci tombstones can not be linked exclusively with certain religious or ethnic affiliations, but they must be viewed in the cultural context of each area as the reflection of the Romanesque period and Gothic art, that is, the reflection of urban art on rural areas in the hinterland, regardless of the region of a particular country and religious affiliation.

STAZA STEĆAKA

Obuhvaća ukupno 19 lokaliteta sa stećcima na području čitave Dubrovačko-neretvanske županije. U Hrvatskoj je najgušća koncentracija stećaka na području cijele Dalmatinske zagore, širem području neretvanske doline i dubrovačkom području. Izdvojene primjerke imamo u Lici, Kordunu, Baniji i Slavoniji. Pri tome je potrebno naglasiti da stećke nikada ne nalazimo u okviru groblja urbanih središta (Dubrovnik, Split, Trogir i dr.), nego uvijek u ruralnim sredinama.

TRAIL OF MEDIEVAL TOMBSTONES STEĆCI

Includes 19 sites with tombstones stećci in the Dubrovnik Neretva Region. The most dense concentration of stećci in Croatia is on the territory of the whole Dalmatian hinterland, the wider area of the Neretva river valley and Dubrovnik area. Isolated tombstones can be found in Lika, Kordun, Banija and Slavonia. It is necessary to emphasize that stećci tombstones are never found in cemeteries in urban centres (such as Dubrovnik, Split, Trogir, etc.), but always in rural areas.

HRVATSKA

Dubrovačko-neretvanska županija

Ploče

Na području Dubrovačko neretvanske županije nalazimo 115 lokaliteta sa stećcima s ukupno 1428 stećaka. Najgušća koncentracija je na području hrvatskog dijela **Donjeg Poneretvlja (48 lokaliteta)**, **Dubrovačkog primorja (29 lokaliteta)**, **grada Dubrovnika (10 lokaliteta)**, **Župe dubrovačke (4 lokaliteta)** i **Konavala (24 lokaliteta)**.

U **Dubrovačko-neretvanskoj županiji** u Stazu stećaka uključeno je 19 lokacija, od Neretve do Konavala, gdje se u Dubravci, uz crkvu svete Barbare nalazi jedan od dva hrvatska lokaliteta, kandidata za uvrštavanje na popis svjetske kulturne baštine UNESCO-a, kao i lokalitet Novakovo greblje u Dubrovačkom primorju jedno od najsčuvanijih i najljepših lokaliteta sa stećcima u nas, te spektakularni prizori lokaliteta u dolini Neretve.

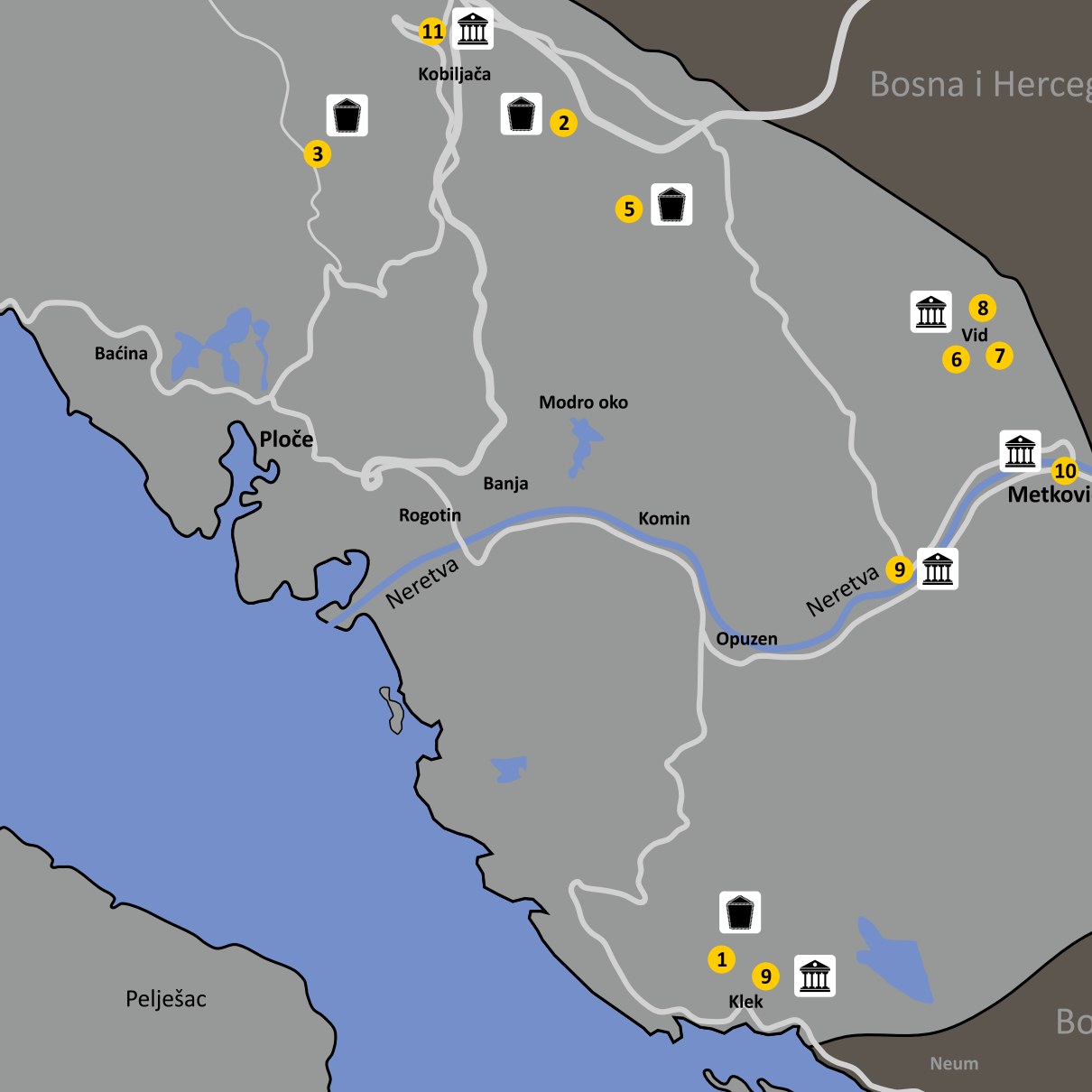
CROATIA

Dubrovnik Neretva Region

*On the territory of Dubrovnik-Neretva Region there are 115 locations with a total of 1428 stećci tombstones. They are concentrated most densely in the Croatian part of the **Lower Neretva basin (48 locations), Dubrovačko primorje (Dubrovnik littoral area) (29 locations), the city of Dubrovnik (10 locations), Župa dubrovačka (4 locations) and Konavle (24 locations).***

In Dubrovnik Neretva Region in the Trail of medieval tombstones Stećci are included 19 sites, from the Neretva to Konavle, where next to the Church of St. Barbara in Dubravci can be found one of the two Croatian sites that are candidates for inclusion in the UNESCO World Heritage List, as well as the site of Novakovo Greblje in the Dubrovnik Primorje district, one of the most well-preserved and beautiful sites in Croatia, and spectacular scenes of the sites in the valley of the Neretva river.

Bosna i Hercegovina

11
Kobiljača

3
2

5

8
Vid
6 7

Baćina

Ploče

Modro oko

Banja

Rogotin

Komin

10
Metković

Neretva

Opuzen

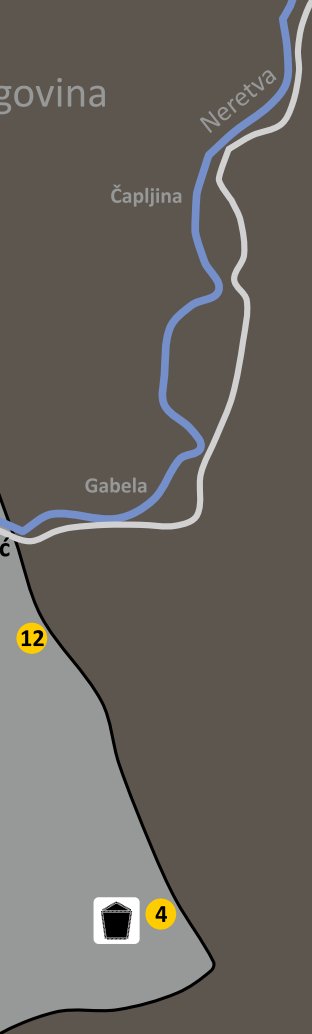
Neretva
9

Pelješac

1
9
Klek

Neum

Bo

1. **Greblje, Prović**
2. **Kod Crkve sv. Mihovila, Pozla Gora, Dubrave /**
Near the Church of St. Mihovil, Pozla Gora, Dubrave
3. **Grebine, Crnoča**
4. **Crkva Male Gospe, Dobranje /**
The Church of Mala Gospa, Dobranje
5. **Zanoga, Borovci**
6. **Arheološki muzej Narona, Vid /**
The Archaeological Museum Narona
7. **Crkva sv Vida / The Church of St Vitus**
8. **Skulptura kneza Domagoja i njegovih strijelaca /**
The Sculpture of Prince Domagoj and his Archers
9. **Neretvanske kule – Smrdan grad i Kula Norinska /**
The Towers of the Neretva – Smrdan Grad and Tower Norinska
10. **Ornitološka zbirka Prirodoslovnog muzeja u Metkoviću /**
Ornithological Collection of the Natural History Museum in Metković
11. **Kamene kugle u općini Pojezerje /**
Stone Spheres in the Municipality Pojezerje
12. **Jama u Predolcu /**
Predolac Pit

Općina Slivno Ravno / *District Slivno Ravno:*

1. Greblje, Prović - Srednjovjekovno groblje sa stećcima najveće je, a možda i najvažnije srednjovjekovno groblje sa stećcima na području lijeve obale Neretve. Groblje je nekada sadržavalo više od 100 stećaka, no zbog kasnijih intervencija čovjeka, erozije zemljišta i drugih razloga dio groblja i stećaka je devastiran i odnesen s lokaliteta. Danas je vidljivo 117 stećaka, od čega 84 cjelovitih i 33 ulomka stećaka. Prema uvriježenoj tipologiji stećaka na ovom groblju nalazimo 2 sljemenjaka od kojih je jedan s podnožjem, 57 sanduka i 51 ploču, te 7 nerazvrstanih ulomaka. Za sada je poznato 29 ukrašenih stećaka od čega 2 sljemenjaka, 18 sanduka i 9 ploča. Među prikazima na stećcima mogu se izdvojiti motivi križa, mača i štita, mača i vijenca, konja i zmije, ruke, zvijezde (rozete), polumjeseca, a od bordura nalazimo tordirano uže i nizove rombova. Pored stećaka vidljivi su i tragovi ili ostatci brojnih grobnih mjesta bez stećaka.

Greblje, Prović – *This medieval cemetery with tombstones stećci is the largest and perhaps the most important medieval cemetery with stećci in the area of the left bank of the Neretva river. The cemetery used to contain more than a hundred tombstones, but owing to subsequent interventions by the man, the erosions of the land and other reasons, a part of the cemetery and tombstones has been devastated and removed from the locality. Today there are 117 tombstones stećci, 84 of which are intact and 33 are in fragments. According to the established typology of stećci, this cemetery contains two sljemenjaks, one of which has a base, 57 box-shaped stećci and 51 slabs, and seven unclassified pieces. So far, 29 decorated stećci are known, among which there are two sljemenjaks, 18 box-shaped stećci and nine slabs. The depictions on the tombstones stećci include motifs of crosses, swords, shields and wreaths, horses and dragons, hands, stars (rosettes), and crescent moons, while the along the borders we find spiral cables and several rhombi. In addition to the tombstones, there are also traces or remains of many graves without stećci.*

Općina Pojezerje / *District Pojezerje:*

2. Kod Crkve sv. Mihovila, Pozla Gora, Dubrave - Groblje sa stećcima nalazi se istočno od crkve sv. Mihovila, na brijegu, između brojnih prapovijesnih gomila. Utvrđeno je postojanje 6 stećaka, od čega 5 sanduka i 1 sljemenjak. Dva sanduka su ukrašena, jedan motivom križa u reljefu, a drugi adorantom u reljefu. Osim toga vidljivo je još najmanje 7 grobova zatrpanih kamenjem, a koji pripadaju istom groblju. Očigledno se može pratiti kontinuitet svetog mjesta od prapovijesnih do srednjovjekovnih razdoblja.

Near the Church of St. Mihovil, Pozla Gora, Dubrave – *The cemetery with tombstones stećci is situated to the east of the Church of St. Mihovil, on the hill, among the numerous prehistorical tumuli. There are six tombstones, five of which are box-shaped and one has a sljemenjak. Two of the box-shaped stećci are decorated, one with the motif of a cross and the other with adorant in relief. In addition, at least seven graves with cairns, belonging to the same cemetery can be seen. The continuity of this holy site from prehistoric time to the Middle Ages is readily apparent.*

Grad Ploče / *The City Ploče:*

3. Grebine, Crnoča - izuzetno važno i očuvano groblje sa stećcima (14.-15.stoljeće), nalazi se južno od naselja Gnječi, gdje nalazimo 20 sanduka i 15 ploča, različite obrade, od izvrsno izrađenih sanduka do amorfnih oblika. Ukrašena su svega 4 stećka sanduka (različiti križevi, osmerokrake zvijezde, tordirano uže, polumjesec). Na ovom groblju utvrđeno je postojanje najmanje 64 grobna mjesta od kojih su stećci sačuvani iznad njih 29 te još 6 dislociranih stećaka.

Grebine, Crnoča – an extremely important and well-preserved cemetery with tombstones stećci (14th – 15th century), situated to the south of the village Gnječi, where 20 box-shaped stećci and 15 slabs have been found, differently carved, excellently made boxes with amorphous shapes. Only four box-shaped stećci were decorated (various crosses, eight-pointed stars, plaited cord, crescent moon). It has been established that the cemetery contains at least 64 graves, while 29 of them have preserved stećci above them and there are six removed stećci.

Općina Zažablje /
District Zažablje:

4. Crkva Male Gospe, Dobranje - Stara župna crkva Male Gospe sagrađena je 1617., a u zidu crkve, ogradnom zidu groblja, te na groblju oko crkve nalazi se više desetaka stećaka u obliku sanduka i ploča. Većina ih je dislocirana. Od ukrasa su prisutni motivi križa, mača sa štitom, čovjeka, zvijezde, polumjeseca i tordiranog užeta.

The Church of Mala Gospa, Dobranje - *The old parish church of the Nativity of the Virgin Mary was built in 1617. The church walls, the church fence wall and the cemetery around the church contain several dozens of tombstones stećci, mostly box-shaped and slabs. Most of them have been removed from their place. They contain decorations such as the motifs of the cross, a sword with a shield, a man, a star, the crescent moon and the plaited cord.*

Općina Kula Norinska / *District Kula Norinska*

5. Zanoga, Borovci - jugoistočno od groblja i crkve Sv. Nikole, evidentirana su 44 stećka bez ukrasa, grupirana uokolo tumula. Na jednom su tri manja udubljenja, recipijenti za blagoslovljenu vodu ili svijeće.

Zanoga, Borovci – *to the southeast of the cemetery and the Church of St. Nicholas, there are 44 tombstones stećci without decorations, grouped around a tumulus. One of them contains three smaller recesses, representing containers for the blessed water or for candles.*

Rijeka **Neretva** objedinjuje ovaj posebni prostor plodne doline iz koje izrastaju brojna bogatstva prirode. Raznolikost životinjskog svijeta sačuvana je u ornitološkim rezervatima i Ornitološkoj zbirci Prirodoslovnog muzeja u Metkoviću. Fotosafari neretvanskim rukavcima i jezerima i to u tradicionalnoj neretvanskoj lađi, osim prekrasne prirode otkrit će i priče o potonulim gradovima, ostacima antičkih rimskih vila rustika. U Vidu je i arheološki muzej Narone, sagrađen iznad Augusteuma, hrama posvećenog caru Augustu, koji svjedoči o životu na ovim prostorima od antičkog vremena. Dosad nigdje, osim u samom Rimu, nije pronađena tako cjelovita, umjetničkom izvedbom perfektna i arheološki vrijedna skupina kipova.

Posebna je ovdje i gastronomska priča – specijaliteti od riba i žaba ulovljenih u Neretvi te autohtoni neretvanski brodet od jegulja i žaba, kao i vrlo posebna i sve bolja vina ovog područja.

*The river **Neretva** unites this particular area of a fertile valley, which yields numerous natural riches. The diversity of the fauna has been preserved in ornithological reserves and the Ornithological Collection of the Natural Museum in Metković. The photo-safari along the Neretva backwaters and lakes, in the traditional craft, will reveal, besides the wonderful nature, the tales about sunken cities, the remains of ancient Roman villas. The Archaeological Museum Narona in Vid, built above the Augusteum, a temple dedicated to the emperor Augustus, witnesses about the existence of life in the area ever since Antiquity. Until now, such complete, artistically perfect and archaeologically valuable group of statues has not been found anywhere, except in Rome.*

There is also a special gastronomical story here – specialties made of fish and frogs caught in the Neretva and autochthonous Neretva stew made of eel and frogs, as well as the very special and increasingly savoury wines of the area.

TRAGOVI POVIJESTI *TRACES OF HISTORY*

ŠTO JOŠ MOŽETE VIDJETI U NERETVI
WHAT ELSE CAN YOU SEE AT THE NERETVA:

6. Arheološki muzej Naron, Vid

Arheološki muzej Naron prvi je *in situ* muzej u Hrvatskoj, koji predstavlja jedinstvenu i nezaobilaznu destinaciju za sve ljubitelje kulture, povijesti, umjetnosti i arheologije. Izgrađen je na nekadašnjem naronskom forumu te je natkrio ostatke Augusteuma, hrama posvećenog diviniziranom Augustu, izgrađenog 10. godine prije Krista. Izložena je veličanstvena skupina skulptura vrhunske izrade koje predstavljaju julijevsko-klaudijevsku carsku dinastiju uz još mnoštvo drugih artefakata koji će vas uputiti u značenje i bogatstvo tog, drugog po veličini i važnosti, rimskoga grada na istočnoj obali Jadrana.

The Archaeological Museum Naron

The Archaeological Museum Naron is the first in situ museum in Croatia, which represents a unique and unavoidable destination for all fans of culture, history, art and archaeology. It was built on the former Naron forum and it covered the remains of the Augusteum, a temple dedicated to the worshiped Augustus, constructed in the year b.C. The museum exhibits a magnificent group of excellently made sculptures which represent Julio-Claudian imperial dynasty with plenty of other artefacts demonstrating the significance and richness of this, second in size and importance, Roman city on eastern Adriatic coast.

7. Crkva sv Vida

Crkva Sv. Vida, smještena usred polja na ulazu u Vid, spada među starije na ovom području. Iako se stručnjaci ne slažu oko vremena njezina nastajanja (najvjerojatnije 16. st.) sigurno se zna da je izgrađena na mjestu puno veće crkve - jedne od triju starokršćanskih bazilika u ondašnjoj Naroni. Uz nju se nalazi i ranokršćanski baptisterij - krstionica iz 5 st., s izvanredno očuvanim osmerokutnim krsnim zdencem.

The Church of St Vitus

The church of St Vitus, located in the middle of the field at the entrance to Vid, is one of the oldest in the area. Although experts do not agree about the time of its emergence (probably 16th century), they are certain that it was built on the site of another much larger church – one of the three old Christian basilicas in the then Narona. Besides the church, there is also an early Christian baptistery – a baptismal font from the 5th century with excellently preserved octagonal font.

8. Skulptura kneza Domagoja i njegovih strijelaca

Uspomenu na slavno ranosrednjovjekovno razdoblje neretvanske povijesti čuva monumentalna skulptura kneza Domagoja i njegovih strijelaca, jedna od najvećih te vrste u Europi, autora Stjepana Skoka. Najopakiji hrvatski knez, kako su ga zvali Mlečani, bio je vladar primorske Hrvatska u 9. stoljeću. Nalazi se na brežuljku naselja Vid kod Metkovića.

The Sculpture of Prince Domagoj and his Archers

The memory of the famous early Medieval period of history in the area of the Neretva river is preserved by the monumental sculpture of Prince Domagoj and his archers, one of the largest of this kind in Europe, made by Stjepan Skoko. The most vicious Croatian prince, as the Venetians called him, ruled the littoral Croatia in the 9th century. The sculpture is situated on the hill of the village Vid near Metković.

9. Neretvanske kule – Smrdan grad i Kula Norinska

Monumentalna višekatna Kula Norinska izgrađena je na ušću rječice Norin u Neretvu početkom 16. st. kada je služila kao branič protiv upada venecijanskih brodova u dolinu. U vojne svrhe korištena je do 19. st. kad je pretvorena u vjetrenjaču. Iznad Kleka su ruševine starog Smrdan grada - dobro očuvane zidine vjerojatno venecijanske tvrđave, koja je služila za nadziranje ulaza u Neumski zaljev. U njoj pustojoj unutrašnjosti nalazi se crkva Sv. Marije. Iznad ruševine na strmoj glavici stoji vidikovac tvrđava Gradina iz predrimskog doba, zaštićena trima koncentričnim suhozidinama, s vidikom na Ston, poluotok Pelješac, ušće Neretve i Naronu. Nedaleko od Smrdan-grada je velika nekropola stećaka.

The Towers of the Neretva – Smrdan Grad and Tower Norinska

*The monumental multi-floored **Tower Norinska** was built on the mouth of the river Norin into Neretva at the beginning of the 16th century, when it served as defence against the raids of Venetian ships into the valley. It was used for military purposes until the 19th century when it was converted into a windmill. The ruins of old **Smrdan Grad** are located above Klek – well preserved walls of what was probably a Venetian fortress, which served for controlling the entrance into the Bay of Neum. Its waste interior contains the church of St Mary. Above the ruin on the steep peak, there is a belvedere of the fort Gradina from the pre-Roman period, protected by three concentric dry walls, overlooking Ston, Pelješac peninsula, the Neretva mouth and Naronu. In the vicinity of Smrdan Grad there is a large necropolis with **stećaks** (grave stones).*

10. Ornitološka zbirka Prirodoslovnog muzeja u Metkoviću

Ornitološka zbirka u Metkoviću za javnost je otvorena 1952. zaslugom dr. Dragutina Rucnera, ornitologa iz Zagreba. Po veličini spada među najveće zbirke takve vrste u Europi. Sadržava više od 340 preparata među kojima su primjerci 218 ptičjih vrsta od 310 vrsta do sada zabilježenih na Neretvi.

Ornithological Collection of the Natural History Museum in Metković

Ornithological collection in Metković was open to public in 1952 owing to the efforts of Dragutin Rucner, an ornithologist from Zagreb. According to its size, it belongs to the largest collections of that sort in Europe. It contains more than 340 mounts, among which there are specimens of 218 bird species out of 310 species recorded at the Neretva so far.

11. Kamene kugle u općini Pojezerje

Znanstvenici su utvrdili da su kugle nastale možda čak i prije nevjerovatnih 100 milijuna godina, a Ministarstvo kulture RH ih je zaštitilo kao hrvatsku prirodnu baštinu. Radi se o nakupini minerala, promjera su 2 - 30 cm. Može ih se vidjeti izložene u prostorima Općine Pojezerje.

Stone Spheres in the Municipality Pojezerje

Scientists have established that the spheres might have emerged even 100 million years ago, and the Croatian Ministry of Culture has protected them as Croatian natural heritage. These are accumulations of minerals with 2 – 30 cm in diameter. They can be seen exhibited in the rooms of the Town Municipality Pojezerje.

12. Jama u Predolcu – Prva istraživanja jame proveli su biospeleolozi u kolovozu 1965. godine. Oni su u podzemnom jezeru jame pronašli veliku koloniju rijetkog špiljskog školjkaša *Congeria kusceri*. Riječ je o živom fosilu i tercijalnom reliktu, endemu Dinarida i jedinom predstavniku svoje skupine koja je bila rasprostranjena u tercijaru, ali su svi njeni srodnici izumrli prije 5 milijuna godina. Neposredno uz Jamu uređen je edukativni centar u kojem se može upoznati sa svim vrijednostima ovog iznimnog speleološkog objekta ali i podzemlja općenito, a nalazi se gotovo u samom gradu.

Predolac Pit – *The initial research of the pit was conducted by biospeleologists in August 1965. They found a large colony of a rare cave shellfish **Congeria kusceri** in the pit's underground lake. This is a live fossil and a relic from Tertiary, an endemic species of the Dinaric Alps and the only representative of its group which was widespread in the Tertiary, but all related species died out 5 million years ago. Immediately along the Pit, there is an educational centre where one can get to know all the values of this extraordinary speleological object, but also the underground in general, and it is situated almost in the very centre of the city.*

AVANTURIZAM I GASTRONOMIJA
ADVENTURISM AND GASTRONOMY

ŠTO PROBATI / *WHAT TO EAT:*

Jegulje i žabe

Autohtoni neretvanski brodet u kojem su glavni sastojci jegulja i žaba nadaleko je gastronomski poznat. Često se u njemu nađe i drugih vrhunskih riba, poput iverka, poznatog po tome što živi samo u vodama apsolutne čistoće. Priprema brodetaja tj. "brujeta" naizgled je jednostavna, ali to je samo varka jer svako neretvansko mjesto, svaki restoran, svaka kuća ima neki svoj naročit način, neku tajnu. Jegulja se može peći na ražnju, a vrlo je ukusna i sušena. Osim jegulje, žaba i kvalitetne ribe, neretvanska kuhinja naročito u jesen i zimi, oduševljava izvrsnim jelima priređenim od ptica močvarica, posebice od lisaka. Blizina mora osigurava uvijek svježiu morsku ribu koju domaći ribari love u Neretvanskom kanalu. U neretvansku kulinarsku tradiciju spadaju i jela ispod peke (sačure).

Eels and frogs

*The autochthonous Neretva fish stew, with the main ingredients being the eel and the frog, is by far very famous in gastronomy. There are often other excellent fish in it, such as flounder, famous for living only in absolutely clean waters. The preparation of the fish stew, so called **brujet**, is seemingly simple, but this is only an illusion, because each village along the Neretva, each restaurant, each house has their own specific way of preparing it, some kind of a secret. The eel may be spit-roasted, and it is very tasty even dried. Besides the eel, the frog and quality fish, especially in autumn and winter, the Neretva cuisine thrills us with excellent meals made of wading birds, particularly the coot. The vicinity of the sea ensures fresh sea fish, which the local fishermen catch in the Neretva Canal. Meals made under the baking lid (sačura) also form a part of the Neretva culinary tradition.*

Vožnja lađom, fotosafari, riječni kajaking

Dok u prastaraj neretvanskoj lađi polako plo-
vite zakučastim rukavcima još uvijek saču-
vane močvare ili bistrom i hladnom vodom
prekrasnog Norina, dok svojim kamerama
“lovite” zavičajne ili prolazne ptice, žabe, sav
prebogati životinjski i biljni svijet, dok vam od-
bljesci svjetla neretvanskih voda u mirnom i
sunčanom ljetnom danu razotkrivaju svu obli-
kotvornu i kolorističku raskoš ovog prostora
na kojem se tako blizu susreću kristalna tvr-
doća kamenjara i zanosna lelujavost plutaju-
ćih otočića “nepouzdanе močvarne statike”, moći ćete slušati nevjerojatne priče o potonulim
gradovima, o pradavnim junacima i slavnim putnicima koji su svoje fascinacije zapisali i saču-
vali za sva vremena.

Riding on the Neretva Vessel, Photosafari, River Kayaking

While you are sailing in the traditional Neretva vessel along the tricky backwaters of the still preserved swamp or along the clear and cold waters of the beautiful Norin, while you are trying to catch the local or passing birds, frogs, and the entire rich flora and fauna with your camera, while the reflection of light from the Neretva water in the calm and sunny day discovers the entire abundance of shapes and colours of the area where the crystal hardness of rocky grounds meet with the enchanting sway of floating islands with “unreliable swamp statics”, you will be able to hear amazing stories about sunken cities, ancient heroes and famous travellers who wrote down their fascination, thus preserving it for all times.

Izleti

Ljubiteljima dugih šetnji ovaj prostor nudi niz staza kroz park šume, a vrlo je ugodan i obilazak biciklom. Ljubitelji kitesurfa mogu uživati u ovom sportu na ušću Neretve koje je i idealan prostor za fotografe jer obiluje raznovrsnim svjetlosnim fenomenima, posljedicom susreta neba, mora, pijeska, oblaka, i naglih promjena smjerova puhanja vjetrova. Još od početka XX. stoljeća neretvanski je kraj bio poznat po lovnom turizmu. Najraniji gosti dolazili su u našu močvaru čak iz Velike Britanije. Tu su i prekrasna Baćinska jezera, primorska mjesta poput Blaca i Kleka, do Međugorja je trideset, do Mostara četrdeset kilometara te do Dubrovnika stotinjak kilometara.

Excursions

The area offers a range of trails through park forests for the fans of long walks, but a bike ride can also be very pleasant. Kitesurfing fans can enjoy this sport at the Neretva mouth, which is also an ideal area for photographers because it abounds in various light phenomena, a consequence of the encounter of the sky, the sea, the sand, the clouds and sudden changes in wind direction. Ever since the beginning of the 20th century, the Neretva area was famous for hunting tourism. The earliest guests came to the swamp, even from Great Britain. There are also the wonderful Baćinska Lakes, coastal villages such as Blace and Klek, Međugorje is thirty kilometres away, Mostar forty kilometres and Dubrovnik about a hundred kilometres away.

Branje neretvanskih mandarina

Dolina Neretve, poznata i kao dolina mandarina, iz godine u godinu ugošćuje sve više turista koji svoj odmor žele aktivno iskoristiti. Naime, na cijelom neretvanskom području raste oko milijun i tristo tisuća sadnica mandarina, koje godišnje daju i do 60 tisuća tona plodova. Berba mandarina postala je prava turistička atrakcija. U ponudi su jednodnevni, dvodnevni ili trodnevni izleti. Iskusni berači turistima-beračima daju opremu i upute te ih podučavaju povijesti i načinu uzgoja agruma. Uz veselu glazbu koja ih prati kroz polja, druženje i čisti zrak, vrećice se pune narančastim blagom, a dan završava ukusnim i bogatim obrokom u domaćoj atmosferi neretvanskih restorana.

Picking Neretva Mandarins

Year after year, the Neretva Valley, also known as the valley of mandarins, hosts an increasing number of tourists who want to have an active holiday. To be more specific, there are about a million and three hundred thousand mandarin seedlings in the entire Neretva area, which yield up to 60 thousand tons of fruit annually. Mandarin picking has become a real tourist attraction. The offer includes one-day, two-day or three-day excursions. The experienced pickers provide equipment and instructions to tourist pickers and they teach them history and the way of growing citrus fruit. Cheerful music follows them through the fields, along with friendship and clean air, the bags are filled with orange treasure, and the day ends with a tasty and abundant meal in the home-like atmosphere of the Neretva restaurants.

Više na / See more:

www.rural-dubrovnik-neretva.hr

www.tzmetkovic.hr

Proces nominacije stećaka na UNESCO-vu listu svjetske baštine

Proces nominacije stećaka na UNESCO-vu listu svjetske baštine započeo je 2009. godine potpisivanjem pisma namjere o zajedničkoj nominaciji predstavnika Hrvatske, BiH, Crne Gore i Srbije. Ovom nominacijom predviđen je upis 30-ak nekropola sa stećcima, reprezentativnih primjera iz četiri zemlje, na listu Svjetske baštine UNESCO-a, a rezultati bi se trebali znati 2016. godine. Ono što stećke kandidira i u doglednoj budućnosti uvrštava na listu svjetske baštine je njihova univerzalna vrijednost. Projekt je u potpunosti prihvaćen od strane svih relevantnih državnih ustanova.

The Process of Nominating tombstones stećci for the UNESCO World Heritage List

The Process of Nominating tombstones stećci for the UNESCO World Heritage List started in 2009, by signing a letter of intent about a joint nomination of the representatives of Croatia, Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Serbia. This nomination plans to register about 30 necropolises with stećci, representative specimens from four countries, on the UNESCO World Heritage List, and the results should be known in 2016. The thing that nominates tombstones stećci, and in the near future includes them on the world heritage list, is their universal value. The project has been accepted by all relevant state institutions.

Nakladnik / *Publisher*

DUNEA Regionalna razvojna agencija Dubrovačko-neretvanske županije /
DUNEA Regional Development Agency of Dubrovnik Neretva County

Fotografije stećaka / *Slides of stećci*

Zoran Marinović
DUNEA

Tekst / *Text*

Ivan Alduk
Domagoj Perkić
Marijana Aksić Vitković
Marija Radovanović
www.tzmetkovic.hr

Grafičko oblikovanje / *Design*

Studio m&m

Tisak / *Printed by*

Alfa 2

RURAL DUBROVNIK
NERETVA

www.rural-dubrovnik-neretva.hr